
CLAUDE LÉVI-STRAUSS
ČLEN FRANCOUZSKÉ AKADEMIE

RASA A DĚJINY

ATLANTIS

I. RASA A KULTURA

V kolekci určené k zápasu s předsudkem rasismu by mohla překvapit brožura o příspěvku lidských ras ke světové civilizaci. Zbytečně bychom vynakládali mnoho talentu a úsilí, kdybychom dokazovali, že za současného stavu vědy nic nedovoluje potvrzovat intelektuální převahu jedné rasy nad druhou nebo nedostatečnost jedné oproti druhé, a přitom potichu obnovili podstatu pojmu rasa tím, že bychom zdánlivě prokázali, že velké etnické skupiny, z nichž se skládá lidstvo, přinesly *jakožto takové specifický příspěvek do jeho společné pokladnice*.

Nejsme ničemu více vzdáni než zmíněné snaze, která by nakonec jen vedla k převrácení rasistické doktríny naruby. Vzdálili bychom se vědecké pravdě, kdybychom se snažili charakterizovat biologické rasy zvláštními psychologickými vlastnostmi, ať bychom je definovali pozitivně, nebo negativně. Nesmíme zapomenout na to, že Gobineau, z něhož historie učinila otce rasistických teorií, nepojímal „nerovnost lidských ras“ kvantitativně, ale kvalitativně: velké primitivní rasy, které vytvářely lidstvo v jeho počátcích – tedy bílá, žlutá, černá – si nebyly rovné ani ne tak absolutně jako tím, že se lišily svými zvláštními schopnostmi. Míšení ras mělo být podle něho spíše důvodem pro jejich degeneraci než pro postavení té které rasy na stupnici hodnot společných všem; degenerace měla nakonec postihnout lidstvo jako celek, oddělené bez rozdílu rasy ke stále většímu promíšení. Prvotní hřích antropologie však spočívá v něčem jiném, totiž v zámě-

ně čistě biologického pojmu rasy (za předpokladu ovšem, že tento pojem je vůbec objektivní, dokonce jen na tomto omezeném poli, což moderní genetika popírá) za sociologické a psychologické výtvořiny lidských kultur. Stačilo, že se Gobi-neau dopustil této záměny, a upadl do ďábelského kruhu, který vede od intelektuálního omylu, jenž nevylučuje dobrou víru, k bezděčnému ospravedlňování všech pokusů diskriminovat a vykořisťovat.

Odvolaваме-li se v této studii na příspěvky lidských ras k civilizaci, nechceme tím říci, že kulturní přínosy Asie nebo Evropy, Afriky nebo Ameriky čerpají jakoukoli originalitu z faktu, že tyto kontinenty jsou z velké míry obydleny lidmi rozdílného rasového původu. Pokud taková originalita existuje – a nelze o ní pochybovat – pak vyplývá z geografických, historických a sociologických okolností, nikoli z odlišných vloh, vázaných na anatomickou nebo fyziologickou konstituci lidí černé, žluté nebo bílé pleti. Nicméně se nám zdálo, že v míře, v jaké se tato série brožur snažila vyjít vstříc tomuto negativnímu stanovisku, brala na sebe současné riziko, že odsune na druhé místo jeden aspekt, který je rovněž velmi významný v životě lidstva, totiž skutečnost, že lidstvo se nevyvíjí v režimu uniformní monotonie, nýbrž prostřednictvím neobyčejně rozmanitých forem společnosti a civilizací. Tato intelektuální, estetická, sociologická rozmanitost není spojena žádným vztahem příčiny a následku s rozmanitostí určitých pozorovatelných aspektů lidských skupin, jež existuje na biologické úrovni: jde pouze o paralelu mezi oběma, ovšem na jiné rovině. Intelektuální, estetická, sociologická rozmanitost se však od biologické také odlišuje, a to dvěma důležitými rysy. Především je mnohem více lidských kultur než lidských ras, protože ty první se počítají na tisíce, těch druhých je jen několik: dvě kultury, jež jsou dílem lidí stejné rasy, se mohou lišit stejně nebo více než dvě kultury náležející dvěma rasově vzdáleným skupinám lidí. Za druhé, na rozdíl od rozmanitosti

ras, jež je zajímavá především vzhledem k historickému původu těchto ras a jejich rozšíření v prostoru, staví nás rozmanitost kultur před četné problémy, neboť se lze tázat, zda představuje pro lidstvo výhodu nebo nevýhodu, což je složitá otázka, jež se dělí v řadu dalších.

Nakonec a především je nutné se ptát, v čem spočívá tato rozmanitost, přičemž podstupujeme riziko, že se rasistické předsudky, stěží vykořeněné ze svého biologického podkladu, znovu utvoří na nové půdě. Marň bychom se totiž snažili, aby obyčejný člověk přestal připisovat intelektuální nebo morální význam skutečnosti, že někdo má černou nebo bílou pleť, rovné nebo kudrnaté vlasy, kdybychom přešli mlčením jinou otázku, o níž zkušenost dokazuje, že se k ní okamžitě lidé vrací: neexistují-li vrozené rasové schopnosti, jak vysvětlit, že civilizace, kterou rozvinul bílý člověk, učinila nesmírný pokrok, který je znám, zatímco civilizace barevných národů zůstaly pozadu, některé na půli cesty, jiné zasaženy zpožděním, jež se číslí na tisíce nebo desetitisíce let? Nemůžeme tedy předstírat, že jsme vyřešili problém nerovnosti lidských ras tím, že jsme ho popřeli, pokud se nezamyslíme rovněž nad problémem nerovnosti – nebo rozmanitosti – lidských kultur, který se obvykle k problému údajné nerovnosti lidských ras sice neprávem, avšak fakticky úzce váže.

2. ROZMANITOST KULTUR

Abychom pochopili, jak a v jaké míře se navzájem liší lidské kultury, zda se tyto rozdílly ruší nebo si odporují, či zda navzájem přispívají k vytvoření harmonického celku, musíme se nejdříve pokusit sestavit jejich soupis. Ale právě zde začínají potíže, neboť si musíme uvědomit, že rozdíl v lidských kulturách nejsou stejné, ani nejsou na stejné úrovni. Především máme před sebou společnosti, které se nacházejí vedle sebe v prostoru, některé jsou si blízké, některé vzdálenější, v každém případě jsou však soudobé. Dále musíme počítat s formami sociálního života, které následovaly po sobě v čase a které nemůžeme poznávat z bezprostřední zkušenosti. Každý člověk se může proměnit v etnografa a na místě zakoušet existenci ve společnosti, která ho zajímá; nikdy však nemůže, a to ani když se stane historikem nebo archeologem, navázat přímý kontakt se zmizelou civilizací jen prostřednictvím psaných dokumentů nebo výtvarných památek, které daná společnost – nebo jiné společnosti – o sobě zanechaly. Konečně nesmíme zapomenout na to, že současným společenstvem, které neznají písmo, jako jsou ty, které nazýváme „divošskými“ nebo „primitivními“, předcházely jiné formy, jež je nemožné poznat, byť i jen nepřímo. Svědomitý soupis by jim musel vyhradit prázdné kolonky, a těch by nepochybně bylo nekonečně víc, než kolonek, do kterých jsme schopni něco vepsat. Nabízí se tedy první konstatování: rozmanitost lidských kultur v přítomnosti, a tím více v minulosti, přesahuje všechno to, co kdy můžeme o lidských kulturách poznat.

Avšak navzdory pocitu pokory, vyvolanému touto skutečností, a navzdory tomu, že si uvědomujeme uvedené omezení, se setkáváme s dalšími problémy. Co máme chápat pod pojmem rozmanité kultury? Některé se nám jako takové jeví, ale pokud se vynořují ze společného základu, neliší se od sebe tolik jako dvě kultury, mezi nimiž v žádném okamžiku jejich vývoje nikdy nedošlo ke styku. Stará říše peruánských Inků a dahomejská říše v Africe se od sebe liší mnohem více, než se od sebe dnes liší, řekněme, Anglie a Spojené státy, i když tyto dvě společnosti musíme rovněž považovat za odlišné. Naopak společnosti, které nedávno navázaly velice úzký kontakt, nabízejí zdánlivě obraz civilizace téhož typu, i když k ní dospěly rozličnými cestami, jež nemáme právo zanedbávat. V lidských společnostech současně působí síly, které pracují protichůdně: jedny směřují k udržení, a dokonce ke zdůraznění partikularismů, druhé podporují procesy konvergence a duchovní spřízněnosti. Studium jazyka nabízí nápadné příklady takových jevů: zatímco jazyky téhož původu směřují k tomu, aby se navzájem odlišily (jako ruština, francouzština a angličtina), jazyky rozličného původu, avšak užívané na sousedících územích, získávají společné rysy. Ruština se například v jistých ohledech odlišila od ostatních slovanských jazyků, a zároveň se přiblížila, alespoň některými fonetickými rysy, jazykům ugrofinským a tureckým, jimiž se mluví v její bezprostřední geografické blízkosti.

Když studujeme takové skutečnosti – a další projevy civilizace, jako jsou sociální instituce, umění, náboženství, by snadno poskytly podobná fakta – dospějeme k otázce, zda se lidské společnosti, s ohledem na své vzájemné vztahy, nedefinují jako jisté *optimum* rozmanitosti, které nemohou překročit, pod které však nemohou bez nebezpečí ani klesnout. Uvažované optimum by kolísalo v závislosti na počtu společností, na počtu jejich příslušníků, na geografické vzdálenosti mezi nimi a na prostředcích komunikace (hmotných a inte-

lektuálních), jimiž disponují. Problém rozmanitosti u zkoumaných kultur opravdu nevystává jen z jejich vzájemných vztahů, nýbrž existuje rovněž v nitru každé společnosti, ve všech skupinách, z nichž je utvořena: kasty, třídy, prostředí profesionální nebo náboženská atd. vykazují jisté rozdíly, na nichž každá skupina lpí jako na něčem krajně důležitém. Lze se ptát, zda se tato vnitřní *diverzifikace* nezvětšuje, jakmile se společnost stává v jiných ohledech obsažnější a homogennější; to byl případ staré Indie s jejím systémem kast, který se začal rozvíjet poté, co došlo k ustavení árijské nadvlády.

Vidíme tedy, že pojem rozmanitosti lidských kultur nesmí být pojmán staticky. Tato rozmanitost nepředstavuje nehybnou sbírku vzorků nebo suchý katalog. Lidé nepochybně vytvořili odlišné kultury v důsledku zeměpisné vzdálenosti, která je oddělovala, v důsledku zvláštních vlastností prostředí a nevědomosti o zbytku lidstva; avšak to by důsledně platilo, jen kdyby každá kultura nebo každá společnost byla uzavřená a kdyby se vyvíjela v izolaci vůči všem ostatním. Ovšem tak tomu nikdy není, snad výjma výjimečných případů, jako tomu bylo u Tasmánců (a tam ještě jen po omezenou dobu). Lidské společnosti nikdy nejsou osamělé; i když se zdá, že jsou nejvíce od sebe odděleny, ještě pořád zůstávají spojeny do skupin nebo svazků. Předpoklad, že severoamerické a jihoamerické kultury neměly takřka žádný kontakt se zbytkem světa po dobu, jejíž délka dosahuje deseti tisíc až dvaceti pěti tisíc let, není přehnaný, nicméně tento velký zlomek odděleného lidstva se skládal z množství velkých a malých společností, jež měly mezi sebou velmi úzké styky. A vedle rozdílů, za něž mohla izolace, existují stejně důležité rozdíly, na něž má vliv vzájemný styk: touha oponovat, odlišovat se, být sám sebou. Mnoho zvyků se zrodilo nikoli z nějaké vnitřní nutnosti nebo příznivé události, ale pouze z vůle neopozdit se za sousední skupinou, která stanovila přesná pravidla pro nějaké jednání,

pro které vlastní skupinu nenapadlo vytvořit pravidla. Rozmanitost lidských kultur by nás tedy neměla vést k rozmělnění nebo rozmělněnému pozorování. Plyne víc ze vztahů sjednocujících tyto skupiny než z jejich izolace.

3. ETNOCENTRISMUS

Zdá se, že lidé přijímali rozmanitost kultur málokdy jako to, co skutečně je: jako přirozený jev, plynoucí z přímých nebo nepřímých kontaktů mezi společnostmi. Viděli v ní cosi spíše zrůdného nebo skandálního; pokrok poznání nespočíval v tom, že by rozptýlil iluzi o její zrůdnosti či skandálnosti ve prospěch nějakého přesnějšího nazírání, nýbrž jen v uznání její existence a v hledání cest, jak se s ní smířit.

Nejstarší postoj, jistě se opírající o solidní psychologické základy, protože se znovu objevuje v každém z nás, když se ocitneme v nečekané situaci, spočívá v čistém a jednoduchém odmítání kulturních forem – morálních, náboženských, sociálních, estetických – které se nejvíce vzdalují od těch, s nimiž se ztotožňujeme. „Divošské zvyky“, „tohle není naše“, „to by se nemělo dovolovat“ atd., představují hrubé reakce, prozrazující onen záchvěv hrůzy, onen odpor, který pocítujeme, když se setkáme se způsoby života, víry nebo myšlení, jež jsou nám cizí. Antika pojmenovávala všechno, co se nepodílelo na řecké (později na řeckořímské) kultuře, jako barbarské; západní civilizace užívala později ve stejném smyslu termínu divošský. Tato epiteta skrývají tentýž soud: je možné, že slovo barbarský se etymologicky vztahuje k zmatku a k neartikulovanosti zpěvu ptáků v protikladu k významové hodnotě lidského jazyka a že slovo divošský, které chce vyjádřit o někom nebo o něčem, že je „z lesa“, také vyvolává obraz animálního života v protikladu vůči lidské kultuře. V obojím případě jde o odmítání samého faktu kulturní roz-

manitosti, jde o to, že přednostně je vyvrhováno vně kultury, do přírody všechno to, co se nepodřizuje normě, v níž žijeme.

Tento naivní pohled, ale hluboce zakořeněný ve většině lidí, zde nemusíme probírat, protože sama tato brožura ho vrací. Na tomto místě stačí poznamenat, že v sobě skrývá dosti významný paradox. Myslenkový postoj, v jehož jménu jsou vyvrhováni „divoši“ (nebo všichni ti, kdož jsou za ně považováni) vně lidstva, představuje právě nejvýznačnější a nejvýraznější postoj divochů samých. Víme přece, že pojem lidstvo, zahrnující bez rozlišení rasy nebo civilizace všechny formy lidského druhu, se objevuje velmi pozdě a že byl velmi málo rozšířen. Dokonce i tam, kde, jak se zdá, dosáhl největšího rozvoje, není nikterak jisté – nedávna historie to dokazuje – že byl uchráněn před dvojznačností nebo regresi. Mnoha lidem a po desítky tisíciletí, jak se zdá, tento pojem naprosto chybí. Pojem lidství končí na hranicích kmene, lingvistické skupiny, často na konci vesnice, a to do té míry, že velmi mnoho takzvaně primitivních lidí se označuje jménem, jež znamená „lidé“ (nebo často – řekněme to ohleduplněji – ti, kteří jsou „dobří“, „vynikající“, „úplní“) a jež vyjadřuje přesvědčení o tom, že ostatní kmeny, skupiny nebo vesnice se nepodílí na lidských ctnostech – nebo dokonce lidské přirozenosti – ale že se v nejlepším případě skládají z těch, kdož jsou „špatní“, „zlí“, „pozemské opice“ nebo „vajčka vši“. Cizinec je dokonce často připraven o poslední špetku opravdovosti, protože je pokládán za „přízrak“ nebo za „zjevení“. Dochází k zvláštním situacím, v nichž se obě strany častují krutými replikami. Několik let po objevení Ameriky, zatímco Španěle vysílali komise, které měly zjišťovat, zda domorodci mají duši nebo ne, na Velkých Antilách domorodí obyvatelé trávili čas tím, že potápěli bílé zajatce pod vodu, aby si ověřili dlouhodobým pozorováním, zda se jejich mrtvoly rozloží nebo ne.

Tato podivná a zároveň tragická anekdota ilustruje dobře paradox kulturního relativismu (s nímž se jinde setkáváme v jiných podobách): čím více se domníváme, že se nám podařilo stanovit rozdíl mezi kulturami a zvyky, tím více se ztožňujeme s těmi kulturami a zvyky, jež se pokoušíme zavrhovat. Odmítáme-li připustit, že ti, kteří se jeví jako nejvíce „divoští“ nebo „nejbarbaršestější“ představitelé jiných kultur a jiných zvyků, jsou rovněž lidmi, jen od nich přejímáme jeden z jejich typických postojů. Barbar je především ten člověk, který věří v barbarství.

Velké filosofické a náboženské systémy lidstva – ať jde o buddhismus, křesťanství nebo islám, o stoickou, kantovskou nebo marxistickou filosofii – se nepochybně vždy stavěly proti takovému bludu. Jednoduchá deklarace přirozené rovnosti a bratrství, které má lidstvo spojit bez rozdílu ras a kultur, však zcela neuspokojuje ducha, protože pomíjí faktickou rozmanitost, kterou nelze přehlédnout a o níž nestačí prohlašovat, že se netýká podstaty problému, abychom byli teoreticky a prakticky oprávněni se tvářit, že neexistuje. Preambule k druhé deklaraci UNESCO o problému ras proto poznamenává opatrně, že to, co přesvědčuje obyčejného člověka o existenci ras, „je bezprostřední svědectví jeho smyslu, když spatří pohromadě Afričana, Evropana, Asijce a amerického indiána“.

Pro velké deklarace lidských práv je typické, že se vyznačují závažností a současně slabostí, s jakou prohlašují nějaký ideál, který příliš často zapomíná na skutečnost, že člověk nežije přirozeně v abstraktním lidství, nýbrž v tradičních kulturách, jejichž celé stránky přežívají i po nejrevolučnějších změnách a které lze vysvětlit ze situací přísně daných časem a prostorem. Moderní člověk, který je vystaven dvojímu pokušení, odsuzovat zázitky, které se ho afektivně dotýkají, a popírat rozdíly, které intelektuálně nechápe, se oddával stovkám filosofických a sociologických spekulací, v marné snaze dosáhnout kompromisu mezi těmito dvěma protichůdnými póly

i smíru s rozmanitostí kultur, ovšem za cenu současného potlačení všeho, co je v ní pro něho skandální a šokující.

Ač se takové spekulace od sebe liší a ač jsou někdy bizarní, lze je ve skutečnosti odvodit z jednoho jediného receptu, který nepochybně nejlépe charakterizuje termín *fašistický evolucionismus*. Z čeho tento recept pozůstává? Pokouší se přesně řečeno potlačit rozmanitost kultur tím, že předstírá, že ji naopak plně uznáváme. Jakmile totiž považujeme různé stavy, v nichž se nacházejí lidské společnosti, a to jak dávno, tak vzdálené, pouze za *stadia* nebo za *etapy* jediného vývoje, který je musíme dovést ke stejnému cíli, protože všechny tyto etapy vycházejí ze stejného bodu, pak je zřejmé, o jak zdánlivou rozmanitost zde jde. Lidstvo jistě spěje k jednotě a totožnosti, nicméně tato jednota a totožnost se mohou uskutečňovat jen postupně, přičemž rozmanitost kultur ilustruje okamžiky procesu, který zakrývá hlubší skutečnost, nebo naopak zabraňuje, aby se projevila.

Tato definice nám může připadat stručná, uvědomíme-li si nesmírné výdobytky darwinismu. Ten tu však není zpochybněn, protože biologický evolucionismus a pseudoevolucionismus, na který se zde zaměřujeme, představují dvě velice odlišné doktríny. První se zrodila jako rozsáhlá pracovní hypotéza založená na pozorováních, z této hypotézy je ponechána pro interpretaci jen velice malá část. Tak je možné ze dvou důvodů řadit do vývojové řady různé typy, jež utváří genealogii koně: první důvod je ten, že k zplodění koně je třeba nějakého jiného koně, druhý důvod je ten, že se v jednotlivých vrstvách zeminy, historicky ustavičně starších, když je odkryváme jednu po druhé, nacházejí kostry, které se od sebe postupně liší, od nejmladší po nejstarší. Je tedy vysoce pravděpodobné, že *Hipparion* bude skutečným předkem formy *Equus caballus*. Stejný postup lze nepochybně uplatnit na vývoj lidského druhu a na jeho rasy. Když však přejdeme od biologických faktů ke kulturním, věci se nápadně komplikují. V půdě můžeme nalézt

hmotné předměty a můžeme konstatovat, že podle hloubky geologických vrstev se postupně mění forma nebo technika zpracování jistého typu objektu. Nicméně sekera nerodí fyzicky jinou sekuru, po způsobu živočichů. Výrok, který o prvním případě vypovídá, že se nějaká sekera vyvinula z jiné, představuje tedy metaforickou a přibližnou formulaci, postrádající vědeckou důslednost, jaká přísluší obdobnému výroku, jenž vypovídá o biologických jevech. Co platí pro hmotné předměty, jejichž fyzikální přítomnost je dosvědčena pro určitelné epochy v půdě, platí ještě více pro instituce, víry, záliby, jejichž minulost většinou neznáme. Pojem biologického vývoje odpovídá jisté hypotéze, která se těší jednomu z nejvyšších koeficientů pravděpodobnosti, s nímž je možno se setkat v oblasti přírodních věd, zatímco pojem společenskýho nebo kulturního vývoje nanejvýš přináší svůdný, avšak nebezpečně pohodlný postup, jak představovat fakta.)

Tento příliš často zanedbávaný rozdíl mezi pravým a falešným evolucionismem vysvětlují ostatně rozdílná data jejich objevení. Sociologický evolucionismus nepochybně získal silný popud ze strany biologického evolucionismu, ale ve skutečnosti mu předchází. Pokud se nechceme dovolávat dokonce antických pojetí, které převzal Pascal a jež přirovnávaly lidstvo k živoucí bytosti, která prochází následnými stadii dětství, dospívání a dospělosti, pak je to 18. století, v němž vznikla základní schémata, jež se později stala předmětem tolika manipulací: Vicovy „spirály“, jeho „tři věky“, oznamující Comtovy „tři stavy“, Condorcetovo „schodiště“. Dva zakladatelé sociálního evolucionismu, totiž Spencer a Tylor, vypracovali a zveřejnili svou doktrínu ještě před *Původem druhů* nebo aniž by toto dílo četli. Sociální evolucionismus, který předchází biologickému evolucionismu, jenž je vědeckou teorií, je často jen falešně vědeckou kamufláží jednoho starého filosofického problému, a vůbec není jisté, že pozorování a indukce poskytnou jednoho dne klíč k jeho rozřešení.)